

Житлове будівництво в Харкові (1943–1980 рр.)

Іванов Станіслав

Іванов Станіслав. Житлове будівництво в Харкові (1943–1980 рр.) В статті розглядаються етапи повоєнної відбудови житла в місті, простежуються зміни, що відбулися в 50 – 80 – ті роки в будівництві. Показані досягнення і проблеми в житловому будівництві на різних етапах розвитку міста, вплив житлової проблеми на плинність робітничих кадрів.

Іванов Станіслав. Жилищное строительство в Харькове (1943–1980 гг.) В статье рассматриваются этапы послевоенного восстановления жилья города, прослеживаются изменения, которые произошли в 50 – 80 – е годы в строительстве. Показаны достижения и проблемы в жилищном строительстве на различных этапах развития города, влияние жилищной проблемы на текучесть рабочих кадров.

Ivanov Stanislav. House-building in Kharkiv (1943–1980) Stages of post-war house reconstruction in the city, changes that occurred in house building in 50th - 80th are considered in the article. Achievements and problems of house building at different stages of the development of the city, influence of housing problem upon manpower turnover were also discussed.

В роки Другої світової війни в Харкові були зруйновані і пошкоджені всі підприємства й установи, більша частина житлового фонду міста. Особливо постраждало від німецько-фашистської окупації населення Харкова, якщо напередодні війни в місті мешкало понад 900 тис. осіб, то на день його визволення кількість мешканців не перевищувала 190 тис. осіб. [15]

«Я бачив Харків. Таким, мабуть, був Рим, коли через нього проходили орди германських варварів у V ст. Місто – величезне кладовище. На місці гігантських заводів руїни і згарища », так на засіданні зборів АН СРСР академік О. М. Толстой ділився з колегами своїми враженнями після відвідування Харкова. Зруйновані були і околиці міста: Холодна гора, Журавлівка, Основа тощо [13].

Відразу після визволення міста почалась відбудова, переважно найбільш пошкоджених будинків та виробничих площ. З метою мобілізації населення щодо впорядкуванню квартир, гуртожитків та

дворів створювалися комісії охорони житлового фонду. Тисячі мешканців міста, нехтуючи відпочинком під час суботників і недільників розбирали завали, ремонтували шляхи, обладнували дитячі майданчики тощо. Уже через рік після визволення Харкова у серпні 1944 року було відбудовано 300 тис. м² житла [16 с. 43], а протягом 1945р. відбудовано і побудовано 1100 тис. м² житла. [8 с. 112] А за перші два повоєнні роки в експлуатацію було введено до 700 тис м² житла [2 с. 26].

Незважаючи на труднощі повоєнного часу – нестачу коштів, будівельних матеріалів, механізмів, кваліфікованих будівельників, темпи будівництва зростали. Однак планові завдання не виконувалися. Так, за 1945 рік замість 40 тис.м² за планом було побудовано лише 23 тис. м² житла [14].

Незадовільно проводилось і будівництво житла підприємствами міста. Наприклад, у 1946 році ряд підприємств ХЕМЗ, Велозавод, Харенерго, Промтехбуд та інші не ввели в експлуатацію жодного метра жилої площі, а завод ім. Малишева (№ 75) замість 16 тис. м² побудував тільки близько 3 тис. м² житла. Перевиконав планові завдання року лише ХТЗ, яким було побудовано 11345 м² житла, що становило 132 % від плану [4 с. 41].

Розгортання житлового будівництва було необхідне для відновлення промисловості, яка потребувала забезпечення житлом мешканців міста та прибулих на роботу з сільської місцевості. Враховуючи це, на вільних територіях поблизу великих підприємств, на околицях Харкова, робітникам і службовцям виділялися земельні ділянки для будівництва жилих будинків на праві особистої власності. Зокрема в робітничих селищах «Червоний жовтень», ХТЗ, Герцена, Артема, Фрунзе, Ново – Західне, селище паровозоремонтного заводу. Саме тут і мешкала значна частина робітників, які працювали на підприємствах міста [2 с. 72]. Однак індивідуальне житлове будівництво недостатньо забезпечувалося будівельними матеріалами і деталями, в багатьох випадках забудовники не одержували належної допомоги від підприємств і установ, де працювали [18 т.4., с. 266].

З кожним роком збільшувалась кількість житла у місті. У 1948 р. в експлуатацію було введено вже 3361,3 тис. м² житла, що складало більш 80% довоєнного фонду [4 с. 383]. З метою підвищення якості архітектури і будівельних робіт, впровадження індустріальних методів у будівництво, застосування прогресивних уніфікованих конструкцій в житлово – цивільному будівництві, 6 жовтня 1949 року вийшла Постанова Ради Міністрів УРСР спрямована на те, щоб щороку проводити конкурс на кращі жилі й цивільні будівлі та комплекси будівель (квартали, селища) в містах і селищах Української РСР [19 т.2., с. 599-601].

Більш інтенсивно і планомірно місто почало забудовуватись з середини 1950-х років. Завдяки зростанню капітальних вкладень у будівництво житла, мобілізації всіх ресурсів будівельних організацій і підприємств, що здійснювали будівництво в 1957 р. було введено 95,2 тис. м², або 121%, що на 72% більше ніж у 1956 році. [11 с.85]

Відзначимо, що для архітектури Харкова, післявоєнного періоду за прикладом Москви було характерним зведення розкішних будинків зі шпильями за індивідуальними проектами, серед них Південний вокзал, Авіа-вокзал, Будинок Рад, а також житлові багатоповерхівки, з прикрасами, зокрема будинки на вулицях Плеханівській, Сумській, пл. Тевелева, просп. Сталіна, в районі вул. Свердлова тощо. Однак після появи Постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР «Про усунення надмірностей у проектуванні і будівництві» від 10 листопада 1955 р., в якій вказувалося на заощадження будівельних коштів та прискорення темпів введення в експлуатацію житла, архітектура Харкова стала значно скромнішою, це було також обумовлено розширенням масштабів будівництва [3]. Про заощадження коштів та будівельного матеріалу йшлося в Постанові Ради Міністрів Української РСР від 27 квітня 1961 року [17 с. 80]. Це було викликано невинуватим будівництвом в ряді міст України огорож і парканів, для жилих і громадських будинків, торговельних підприємств, парків, скверів тощо, на що витрачалися значні кошти та дефіцитні будівельні матеріали. Так, Харківський завод «Прогрес» в 1960 році без достатньої потреби огородив капітальною огорожею довжиною 450 пог. метрів межуючу з заводом площадку. На будівництво цієї огорожі було витрачено понад 40 тис. крб [17 с. 80]. Будівельно – монтажний трест №86 Харківського раднаргоспу збудував у Харкові, на центральному проспекті, цегляну огорожу висотою 2 метри і довжиною 250 пог. метрів, вартістю 40 тис. крб. [17 с. 80]

З середини 50-х і протягом 60-х років замість квартального міського планування почало застосовуватися мікрорайонування. На запустілих площах окраїн міста почалася забудова нових житлових масивів. Основне будівництво в місті було зосереджено на вільних територіях в районах, Селекційної станції, що займало площу 187 га з населенням близько 60 тис. осіб. Друга черга забудови цього р-ну з 60-х років передбачалася на площі 335 га, житлова площа 732 тис. м² з населенням більш 80 тис. осіб. Цей район, що був розташований близько до великих підприємств і міського транспорту вважався робітничим. Початком новобудов став район Павлове поле, де перші будинки з'явилися у 1954–1958 рр. Він займав територію близько 500 га, тут після закінчення будівництва було зведено близько 500 тис. м² житлової площі, для 55 тис. населення. [1 с. 2-3] Будівлі були переважно із збірного блочного залізобетону, дещо пізніше, в 1960-ті роки, крупноблочного та крупнопанельного з вмонтованими дерев'яними вікнами, що значно економило час і людські ресурси. В ті роки панувала ідея забезпечення всіх житлом: «Кожній сім'ї – окрему квартиру». Розпочалося масове будівництво – на зміну комуналкам прийшли «хрущовки». Слід зазначити, що в центрі міста панельне домобудівництво з архітектурних міркувань не використовувалося тут будувались будинки із цегли. В справі якнайшвидшого розв'язання житлової проблеми великого значення в середині 50-х-60-х роках набув почин трудящих підприємств Харкова,

Львова, Дніпропетровська та інших міст споруджувати понад державний план будинки власними силами, методом народної будови. Для отримання необхідного будівельного матеріалу (цегли, бетону, цементу тощо) створювалися робітничі бригади для роботи на підприємствах будівельних матеріалів, щоб виробити надпланову продукцію і забезпечити будівництво своїх будинків. Наприклад, в Харкові і Дніпропетровську за цим методом було збудовано понад план близько 100 тис. м² житла, у Львові – 70 тис. м² [18 с. 267]. В Харкові, на заводі транспортного машинобудування із робітників найбільш потребує житла було організовано бригаду із 40 осіб чоловіків. Протягом трьох місяців вони працювали на цегляному заводі №2 і виробили необхідну кількість цегли для забудови п'яти 18 і 12 квартирних будинків. В результаті цих заходів за 1956 рік на заводі було введено в експлуатацію 5500 м² житла, а наприкінці 1957 року житло отримали близько 450 сімей. [10, с. 12-14] Бажаючих отримати житло шляхом власного будівництва зазначає один із робітників на заводі було багато. Після робочої зміни в цеху, йшли працювати на цегельний завод, де умови праці були важкі, контингент робітників складний, значна частина працюючих була зі сільської місцевості. У нас була мета – виробити якомога більше цегли. Нас надихало те, що кожен із нас знав в якому будинку буде його квартира, її площа та поверх [6].

Актуальною залишалася проблема якості новозбудованого житла. Будівельні організації, намагаючись виконати план, працювали в умовах штурмівщини, роботи проводилися з великими недоліками. Це призводило до зниження ефективності зроблених капіталовкладень, викликало додаткові затрати на усунення дефектів, не кажучи вже про незручності, яких зазнавали мешканці цього будинку. З 44 будинків, зданих у 1956 р. жоден не дістав відмінної оцінки і тільки 16 мали оцінку «добре». [9, с. 10] Наприклад, в центрі міста, в жилому будинку на вул. Сумській № 36/38, який споруджував УНР-611 тресту № 86 залізобетонні панелі були укладені на 15-17 см нижче від підлоги. У ряді квартир різниця у відмітках підлоги між кімнатами становила до 5 см, зменшені розміри ванних кімнат, сходових площадок тощо [9, с. 10].

Були непоодинокими випадки коли, при спорудженні будинку, цегляна стіна мала відхилення від вертикалі на 15 см, а укладені блоки подекуди на 10-12 см виступали з площини стіни. Інколи неякісно виконані цегляні блоки доводилось демонтувати і замінити звичайною цегляною кладкою. Зокрема, так було в будинку по вул. Пушкінській, 52.

Багато недоліків було і в роботі проектних організацій Харкова. Так, Діпромісто, як правило, технічну документацію видавав з запізненням та некомплектно, крім того порушували строки здачі технічної документації Діпротяжмаш, Діпроавіапром, Діпротракторо – сільгоспмаш [9 с. 10].

Між тим, гостра потреба в житлі вела до заселення будівель із значними недоліками. Респонденти свідчать, що були випадки коли мешканці житла не встигали відсвяткувати новосілля як необхідно було

замазувати зовні стики між панелями які протікали, так само як і дах, ще місяцями тривали роботи сантехніків, нерівною була підлога, двері й вікна не відчинялись або, навпаки, не зачинялись. Низькою була якість столярних робіт, що було викликано використанням лісоматеріалів без попереднього їх просушування [5].

Не дивлячись на всі проблеми, житловий фонд Харкова стрімко зростав, якщо до 1955 року в місті щороку будувалося 57-75 тис. м² житлової площі, то уже в 1966 р. було побудовано близько 400 тис. м² [1 с. 14].

Житлову проблему Харкова в значній мірі розв'язувало кооперативне будівництво, яке розпочалося у 60-ті роки. Завдяки йому на середину 1960-х років житловий фонд становив більше шести з половиною мільйонів квадратних метрів. Проте, це не задовольняло потреби зростаючого населення харків'ян і прибулих у місто на роботу мігрантів в тому числі й з сільської місцевості. У 1965 р. населення Харкова становило вже 1 млн 70 тис. осіб [2 с. 72].

Планомірно забудовувалися Орджонікідзівський р-н, та Олексіївський житловий масив. У 1960 році були розроблені проекти забудови Левади, площі Повстання, проспекту Гагаріна тощо [12 с. 400]. Це був комплексний план забудови житлових будинків разом з магазинами, школами, дитсадками. До мікрорайону підводилися трамвайні та тролейбусні лінії. Довкола міста створювався одноповерховий житловий пояс в районах Данилівки, Журавлівки, Холодної гори, Основи тощо.

Інтенсивне житлове будівництво загострювало проблеми зведення соціально-побутових і соціально-культурних будівель у щільно забудованих частинах міста не вистачало дитячих садків і ясел. Недостатньо організовувалося продовольче забезпечення околиць Харкова, тут були відсутні аптеки, будинки побуту, тощо.

В 70-ті середині 80-х років, з подальшим розвитком народного господарства постали на порядок денний питання, пов'язані зі здійсненням програми соціальних заходів, спрямованих на підвищення добробуту людей, поліпшення якості їхнього життя. Більш інтенсивно і планомірно розвивалося будівництво в Харкові.

Тільки за першу половину 70-х років у Харкові було побудовано 3750 тис. м² житла, 80 тис. сімей отримали квартири. [16 с. 58] Замість п'ятиповерхових «хрущовок» почали будувати 9, 12, 16, поверхові будівлі з поліпшеним плануванням квартир, збільшеними площами кухонь і підсобних приміщень. Однак повільно впроваджувалися у житлове будівництво прогресивні збірні конструкції заводського виготовлення, недостатньо застосовувалися великоблочні і великопанельні конструкції стін. У другій половині 70-х-поч. 80-х рр. інтенсивно проводилась забудова мікрорайонів: Олексіївки, Салтівки, Рогані, Холодної гори, селища Жуковського тощо.

Характерною рисою при плануванні мікрорайонів міста було те, що обов'язково передбачалося спорудження шкіл, дитячих садків і ясел, магазинів, спортивних майданчиків, а також озеленення дворів

мікрорайону [4 с. 461]. У 1972 році на території житлового масиву Селекційна Станція був закладений Парк культури і відпочинку ім. 50-річчя утворення СРСР [16 с. 54]. Спорудження нових житлових масивів розвантажувало центр міста, особливо це відчули харків'яни з пуском першої лінії 23 серпня 1975 року метрополітену [16 с. 58].

Період 1970-х – серед. 1980-х рр. були часом уповільненого економічного розвитку країни, а на початок 1980-х років стали помітними ознаки занепаду вітчизняної економіки, що відбилося й на зниженні темпів будівництва житла. Між тим з 1970 по 1980 рр. в Харкові поступово підвищувалися норми житлового забезпечення на одну людину. Зокрема, якщо у 1970 р. середня площа складала 9 м² на чол., то в 1975р. – 10,5 м², а в 1980р.- 12м². [7 с. 14] На початок 1990-х рр. забезпеченість житлом в місті складала 14,7 м² на одну людину, а середній розмір квартири становив 68,3 м², в той час як загалом по Україні він складав 79,6 м² [4 с. 462] Це свідчить про поступове вирішення житлової проблеми в місті, хоча в чергах на отримання житла ще були тисячі харків'ян.

Можна вважати, що вирішення житлової проблеми у Харкові в повоєнний період пройшло такі етапи: серпень 1943–1950рр. – відбудова найменш пошкоджених будинків, впорядкування квартир, гуртожитків, початок житлового будівництва в робітничих селищах поблизу заводів на околицях міста; 1950–1956 рр. – забудова центра міста та центральних магістралей, друга половина 50-х – 80-ті рр. – забудова нових житлових масивів, початок застосування мікрорайонування. Під час будівництва житла, як правило, враховувалася його близькість до промислових підприємств, будувати з урахуванням раціонального співвідношення квартир з різною кількістю кімнат та демографічних особливостей району забудови.

Таким чином, відбудова житла у Харкові в повоєнні роки проходила в надзвичайно складних умовах. Проте з кожним роком збільшувалась кількість житла у місті. У 50 – 60 – ті роки на окраїнних площах міста почалася забудова нових житлових масивів однак житлова проблема так і не була вирішена, що в значній мірі сприяло плинності робітничої молоді на підприємствах міста.

Література

1. *Белогуб В., Лагутцева Л.* Новые жилые массивы в Харькове / В. Белогуб, Л. Лагутцева // Жилищное строительство. – 1968. – №7.
2. *Власенко Г. Е.* Живой трудовой железобетонный / Г. Е. Власенко. – Х. 1964.
3. *В Совете Министров Украинской ССР: о недостатках в планировании и застройке Харкова* // Правда Украины – 1955. – 10 ноября.
4. *Історія міста Харкова ХХ століття.* – Х., 2004.
5. *Інтерв'ю з Івановою С. І., 1937.* Краснодар Луганської області в Харкові з 1953 р.
6. *Інтерв'ю з Мартиновим М. Т., 192*

7. *Лагутцева Л. Р.* Структура жилищного строительства крупного города с учетом демографии. (например г. Харьков) / Л. Лагутцева // Автореферат дисс. На соискателя Учен. Степ. Канд. тех. наук. Х., 1973г.
8. *Михайлик О. Ф.* Харкову – 300 років / О. Ф. Михайлик. – Х. 1956.
9. *Мельник В.* Невідкладні питання будівництва в Харкові / В. Мельник // Будівництво і архітектура – 1957. – №2.
10. *Опыт* строительство жилых домов своими руками. Сборник материалов. – К., 1957.
11. *Промышленность* и рабочий класс Харьковщины. 1943–1980. Сборник документов и материалов. – Х., 1987.
12. *Рідний край.* – Х., 1994.
13. *Соціалістична* Харківщина. – 1943. – 25 грудня.
14. *Соціалістична* Харківщина. – 1949. – 14 серпня.
15. *Скоробогатов А. В.* Харків у часи німецької окупації (1941–1943рр.) / А. В. Скоробогатов. – Харків, «Прапор», 2004.
16. *Харків.* Краткая справочная книга. Х., 1976.
17. *Хронологічне* зібрання Законів, Указів президії Верховної Ради, Постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. К. – 1963. – Т. 7.
18. *Там само.* – Т. 4.
19. *Там само.* – Т. 2.

УДК 94: [323. 17: 316. 344. 42] (477) «172/176»

Элита войска зарожского-гетманщины между проектами малороссии и Российской Империи (конец 20-х – начало 60-х гг. XVIII в.)

Кононенко Василій

Кононенко Василій. Еліта Війська Запорізького-Гетьманщини між проектами Малоросії та Російської імперії (кінець 20-х – початок 60-х рр. XVIII ст.). У статті розглядається формування малоросійської концепції та проекту Російської імперії в інтелектуальному середовищі еліти Гетьманщини. Автор ставить питання взаємозв'язку цих двох ідей та практик у суспільно-політичному житті української автономії. Дані проекти розвивалися у межах процесу легітимізації української еліти свого соціального статусу у Гетьманщині. Час з кінця 20-х до початку 60-х рр. XVIII ст. був вирішальним у самоідентифікації еліти Війська Запорозького, оскільки закріпилася подвійна лояльність,